

**ВПЛИВ ІНДИВІДУАЛЬНО-ТИПОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ НА
ЕФЕКТИВНІСТЬ АДАПТАЦІЙНОГО ПРОЦЕСУ ПРИ НЕВРОТИЧНИХ РОЗЛАДАХ:
АНАЛІЗ ПІДХОДІВ ДО ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМИ**

В статті розкрито вплив індивідуально-типологічних особливостей осіб із невротичними розладами на ефективність їх адаптаційного процесу в соціумі.

***Ключові слова:** особистість, індивідуально-типологічні особливості, невротичні розлади, адаптаційний процес.*

Постановка проблеми. Стрімкі трансформаційні зміни в сучасному суспільстві підвищують вимоги до соціальної мобільності особистості, її успішної соціальної адаптації. Особливої уваги потребують соціальні групи, які мають труднощі в процесі соціальної адаптації, пов'язані з наявністю невротичних розладів. Дослідження соціальної адаптації дорослих з невротичними розладами носять фрагментарний характер і здебільшого виконані в межах ролі медичного профілю. Основна робота в цьому напрямку полягає в розробці методів медичної допомоги, спрямованих на максимальну компенсацію дефекту, формування активної життєвої позиції. Утім, процес соціальної адаптації дорослих з невротичними розладами може бути успішним без урахування соціально-психологічного аспекту вирішення означеної проблеми, який стосується самої її сутності, оскільки базується, в першу чергу, на визначенні особливостей функціонування складових адаптаційного потенціалу особистості, рівня розвитку їх адаптивних здібностей, вибору стратегій адаптивної поведінки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз досліджень показує, що під адаптаційним потенціалом розуміють сукупність якісно своєрідних індивідуально-психологічних властивостей, набір яких неоднаковий в різних дослідженнях. Висновок про стан особистісного адаптаційного потенціалу, який проводиться на підставі аналізу рівневих характеристик цих властивостей, з'єднаних в групу, викликає складнощі зіставлення досліджень і виділення загальних властивостей, чинників і закономірностей формування адаптаційного потенціалу. Спостерігається суперечність між пояснювальною цінністю даного поняття і неоднозначністю його визначення. Так, адаптаційний потенціал особистості визначається Н. Л. Коноваловою як інтегруюча характеристика психічного здоров'я [6]. Адаптаційний потенціал розглядається при цьому як сукупність внутрішніх чинників, що визначають ефективність адаптаційних змін, який залежить від багатьох конституціональних, природжених і придбаних чинників, що визначають структуру особистості, і який знаходиться в тісному взаємозв'язку з періодизацією розвитку особистості. Поняття «адаптаційний потенціал» розглядається С. Ю. Добряком як синонімічне поняттю «адаптивність» і застосовується для позначення властивості, що виражає можливість особистості до психічної адаптації [5]. Зміст адаптаційного потенціалу конкретизується в дослідженнях А. Г. Маклакова і наповнюється головним чином психофізіологічними і соціально-психологічними характеристиками, такими як нервово-психічна стійкість, яка виділяється як елемент поведінкової регуляції, комунікативні якості, моральна нормативність [9]. Проте, в таких тлумаченнях поза увагою залишається позитивний вплив на адаптаційний потенціал особистості її соціальних зв'язків, особливостей соціальної підтримки – задоволення специфічних соціальних потреб: у близькості, захисті, інформації, практичній допомозі, розрядці та заспокоєнні.

Інші дослідники (В. І. Медведєв, С. Т. Посохова) серед компонентів адаптаційного потенціалу виділяють біопластичний компонент, що відображає еволюційно закріплені

доцільні форми життєдіяльності людини і природжені енергетичні ресурси [10; 11]. В цей компонент, зокрема, входять тілесна і біохімічна конституція, нейродинамічна організація з функціональною асиметрією і т.п. Разом з біопластичним компонентом дослідники розглядають біографічний компонент адаптаційного потенціалу особистості, пояснюючи це тим, що біографії людини зобов'язана можливістю використовувати одержаний біопластичний потенціал для оволодіння вже відомими способами взаємодії зі світом, накопиченими і освоєними його сім'єю, батьками. Проте біопластичний компонент навряд чи можна визнати провідним в структурі адаптаційного потенціалу, що визначає сутність адаптації. В практиці відомі численні випадки, коли порушення фізичного резерву не заважало адаптуватися особі до себе, соціуму і інших умов навколишньої дійсності. З іншого боку, оскільки зміни адаптогенних ситуацій відбуваються стрімко і непередбачувано, то навряд чи біографічний потенціал може забезпечувати повну адаптованість особи протягом всього життєвого шляху.

Безперечно, в адаптаційному потенціалі закладена латентність адаптаційних здібностей, своєчасність і вектор реалізації яких залежать не тільки від активності особистості (за С. Т. Посоховою), а й від особливостей її зв'язків з соціумом, рівня соціальної підтримки. На нашу думку, рівень оволодіння в кризовій ситуації залежить від рівня розвитку адаптаційного потенціалу особи зрілого віку, бо цим визначається якість і продуктивність особистісних виборів. Нагадаємо, у зв'язку з тим, що життєвий шлях людини – це, за виразом О.Г. Асмолова, історія відхилених нею альтернатив [2]. Тоді епіцентром адаптаційного потенціалу особистості і відповідно показниками її зрілості є мотиви, домагання, цінності, відносини, особистісні змісти і цілі людини.

Аналіз відомих теорій особистості дозволяє виявити основні структурні компоненти особистості, які можуть виступати як структурні елементи її адаптаційного потенціалу, під яким будемо розуміти низку соціально-психологічних і індивідуальних характеристик особистості, які визначають ступінь її соціальної адаптованості в конкретних соціальних умовах, а саме вияв умов, при яких рівень адаптованості до впливу психогенних факторів був би задовільним і сприяв ефективності діяльності у психотравмуючих ситуаціях, збереженню психічних і фізіологічних резервів.

Методологічну та теоретичну основу дослідження становили: концепції розвитку психіки та особистості в діяльності (Л. С. Виготський, В. В. Давидов, Г. С. Костюк, О. М. Леонтьєв, С. Д. Максименко, В. О. Роменець, С. Л. Рубінштейн та ін.); концепції становлення особистості в онтогенезі (К. О. Абульханова-Славська, Г. О. Балл, М. Й. Боришевський, В. О. Моляко, Т. М. Титаренко, Н. В. Чепелева та ін.); принципи системного підходу в психології (Б. Г. Ананьєв, Б. Ф. Ломов, В. С. Мерлін, В. А. Семиченко, В. В. Третьяченко, Г. П. Щедровицький та ін.); концепції психічної та соціально-психологічної адаптації та дезадаптації людини (С. О. Гарькавець, Н. С. Завацька, О. М. Кокун, Г. В. Ложкін, М. В. Макаренко, О. Р. Малхазов, А. О. Реан та ін.); погляди на розвиток цілепокладання та трансформацію мотиваційно-ціннісної сфери особистості (В. Й. Бочелюк, Л. М. Карамушка, В. В. Москаленко, В. В. Третьяченко, Ю. М. Швалб та ін.); підходи до дослідження динаміки свідомості в соціальній діяльності (С. В. Баранова, Т. В. Говорун, П. П. Скляр, В. О. Скребець, Т. В. Ткач); положення про складну структуру дефекту Л. С. Виготського; основні положення та принципи надання психологічної допомоги в ситуації соціальної дезадаптації (О. Ф. Бондаренко, О. І. Бондарчук, Л. Ф. Бурлачук, І. В. Ващенко, Н. Ю. Максимова, Л. Ф. Шестопалова, Т. С. Яценко та ін.).

Виклад основного матеріалу і результатів дослідження. Для процесу соціальної адаптації осіб невротичними розладами важливою є ідентифікація з іншими соціально адаптованими особами. Це може реалізуватися в результаті об'єднання людини з іншими на основі емоційних та інших зв'язків, включення норм, цінностей і образів останніх у свій внутрішній світ і прийняття їх як власні. У іншому варіанті – відбувається постановка особи на

місце іншої, що виявляється у виді занурення, перенесення себе в простір і час іншої особи, у результаті чого здійснюється процес і засвоєння особистісних змістів останньої. Очевидно, що зазначені механізми можуть бути використані в процесі соціальної адаптації осіб із невротичними розладами в умовах кризи.

На нашу думку, на процес соціальної адаптації особливо впливають такі аспекти рефлексії, як суб'єктивний образ самого себе (Я-реальне) і суб'єктивний образ суб'єкта з боку інших (Я-дзеркальне).

Нездатність сформувати адекватний образ Я-дзеркального або низький ступінь узгодження щодо власної персоніфікації (конфлікт між Я-реальним і Я-дзеркальним) сприяють виникненню комунікативних проблем, або дезінтеграції особи. В результаті має місце зниження рівня соціальної адаптації. Своєрідність адаптаційного потенціалу багато в чому розкривається в усвідомленні себе і ставлення до себе в системі власного «Я». Ідеальне «Я» найчастіше виступає як найважливіший чинник соціальної адаптації. Ідеальне «Я» відображає цілі, які особа пов'язує зі своїм майбутнім, – це набір рис, який є необхідним для досягнення життєвих цілей. На нашу думку, важливу роль у процесі соціальної реадaptaції особи зрілого віку має процес порівняння образу реального «Я» з образом ідеальним, а саме при дезадаптації будуть мати місце розриви між Я-реальним і Я-ідеальним. Більш коректним повинно у цьому випадку бути адекватне і реалістичне уявлення про себе, з яким можна існувати в особливих умовах, зокрема в умовах кризи, творчо розвиватися й оптимально функціонувати в реальному світі. Модальності власного «Я» – Я-реальне, Я-дзеркальне і Я-ідеальне, – можуть мати близький зміст, що значною мірою забезпечує гармонійність розвитку особистості і високий ступінь адаптованості. Розбіжність створюють ряд труднощів у взаємодії людини зі світом і з самою собою. Драматичними можуть виявитися розбіжності в змісті як Я-реального і Я-дзеркального, так і Я-реального і Я-ідеального. Відірваність уявлень про себе від реальності і, що особливо важливо, велика непогодженість в змісті реального і ідеального бачення себе ведуть до депресії, обумовленої неможливістю досягти зовнішнього еталона або ідеального образу. Велика розбіжність між ідеальним і реальним «Я» вважається ознакою невротизму і неадаптованості. Це явище пояснюється недосяжністю ідеалу. Проте деякі дослідники піддають таку точку зору сумніву, спираючись на те, що діти, у яких не формується ідеальний образ «Я» (тобто Я-ідеальне співпадає з Я-реальним), більш імпульсні і схильні до поведінкових порушень, оскільки вони позбавлені прихованого в образі «Я» механізму контролю. З віком спостерігається поглиблення розбіжності ідеального і реального «Я» як неминучий наслідок нормального когнітивного розвитку, здатності бачити можливі шляхи розвитку своєї особи і реалістично визнавати наявні недоліки.

Не можна не підкреслити значущість ступеня адекватності самооцінки (оцінки себе, статусу в групі, свого ставлення до інших людей тощо). По суті, від самооцінки залежить активність особистості у прагненні до соціальної реадaptaції. Процес переносу зовнішніх оцінок, які виражають вимоги особи до самої себе не тільки ініціює, але і сприяє соціальній реадaptaції. Висока самооцінка забезпечує адекватну вимогливість до себе і у такий спосіб обумовлює процес соціальної реадaptaції особистості. Очевидно адекватний рівень самооцінки дозволяє особі досягти в реальності певних характеристик ідеального образу «Я».

Як відзначають дослідники, саме самооцінка займає істотне місце серед психологічних механізмів адаптації (О. І. Бондарчук, С. А. Будассі, Л. М. Корнєєва, А. О. Реан). Завищена самооцінка провокує постановку мети вище реальних можливостей, зневагу необхідної «інформації», зниження суб'єктивної можливості успіху, мінімізацію зусиль для досягнення мети, що розхолоджує дію успіхів і викликає сильне емоційне переживання невдач; потреба в зберіганні рівня самооцінки призводить до захисного ігнорування невдач, пояснення їх зовнішніми причинами, що послабляє стимул до їх подолання. Різко завищена самооцінка може створити на певному етапі діяльності зону

постійних невдач, знижену професійну мотивацію. Наслідок заниженої самооцінки – пасивність, страх відповідальності, схильність до постановки занадто легких завдань, заниження суб'єктивної можливості успіху, що дезорганізує вплив невдач. Результатом неадекватної самооцінки, звичайно, є неповна реалізація можливостей людини у діяльності, в окремих випадках – відмова від неї.

Ще одним значущим моментом у соціальній реадaptaції особистості є рівень домагань, що має відношення до ідеалу, оскільки пов'язаний з цілями, яких особа прагне досягти. Формування рівня домагань також ініціює соціальну реадaptaцію особистості. Зауважимо, що важливу роль у реалізації домагань відіграє феномен віри. Саме віра у власні сили дозволяє особі досягти запланованого.

Від співвідношення рівня успіху і домагань залежить і ступінь самооцінки особистості. Чим вище рівень домагань, тим більшими можуть бути успіхи. У особи зі зниженою самоповагою тривала незадоволеність підсумками своєї життєдіяльності знижує її результативність у цілому. Оптимально високий рівень домагань впливає на поведінку особи, оскільки припускає глибоку внутрішню переконаність у своїх можливостях, віру в себе, допомагає протистояти невдачам. При значних і тривалих відхиленнях самооцінки від адекватної порушується рівновага і змінюється стиль поведінки. Зниження самооцінки виявляється в підвищеній тривожності, постійній фіксації негативної думки про себе, надмірній вразливості, скороченням кількості контактів та інших показників дезадаптації особи. В свою чергу завищена самооцінка руйнує надії особистості на успіх, позитивну оцінку її життєдіяльності. Оптимальний рівень самооцінки формує в особистості внутрішні принципи, що знаходяться в незалежності від думки її оточення. Такий рівень самооцінки позитивно впливає на самопочуття і породжує стійкість до критики, в результаті чого остання сприймається спокійно. При завищеній самооцінці людина стає зайво самовпевненою, домагання перевищують її реальні можливості. Невдача приводить людину до розчарування і прагнення переключити відповідальність за себе на інших людей і обставини. Завищена самооцінка і домагання не одержують також бажаного відгуку в оточення, що викликає в особистості протест, відчуження і спонукає людину шукати інший спосіб життя і середовище, яке б задовольняло такого роду потребу. Більш того, чим вище самооцінка, тим нижче рівень тривожності. Крім того, на людей з низькою самооцінкою стрес надає несприятливішу дію, ніж на тих, хто володіє достатньою впевненістю в собі. Упевненість в собі, позитивна самооцінка і ступінь самосприйняття (самоповага) сприяють ефективній соціальній реадaptaції. Висока самооцінка, або інакше відчуття власної гідності, є чинником реадaptaції. Проте завищена самооцінка перешкоджає об'єктивному аналізу міжособистісної ситуації і може сприяти міжособистісним конфліктам. Взагалі, психічне здоров'я є результатом позитивної самооцінки особистості.

Очевидно, самооцінка і рівень домагань в умовах кризи проходять у своєму розвитку тривалий шлях і нелегко піддаються зміні. Можливо, наявність у людини самокритичності дозволяє усвідомити ступінь розбіжності між домаганнями і реальними можливостями і скорегувати необхідний рівень домагань.

Не менш важливим є локus контролю – особистісний ресурс, на основі якого формується поведінка особи і залежить вибір варіанту адаптації до соціального середовища. Здебільшого вважається, що особи з внутрішнім (інтернальним) локусом контролю проявляють більшу когнітивну активність, більш ефективно долають стрес і виявляють більш високий рівень соціальної адаптації, ніж екстернали (С. Ю. Алашеев, С. В. Биков, Д. Зіглер, Р. Лоу, Л. Хьелл та ін.). Визначальне значення в процесі соціальної адаптації особистості відіграють і такі функції сфери самосвідомості: забезпечення внутрішньої узгодженості особистості; уявлення про свої особистісні властивості, що є базою очікувань у відношенні самого себе. При цьому найбільш важливу роль відіграє процес

зіставлення образів Я-реальне і Я-ідеальне. Дослідники (Л. І. Анциферова, Л. В. Верейна, Б. М. Коган, Є. Т. Соколова, В. В. Столін та ін.) відзначають, що самооцінка і ступінь самосприйняття, що є ядром саморегуляції і які визначають ступінь адекватності сприйняття умов діяльності і своїх можливостей, визначають продуктивність життєдіяльності в умовах кризи, а отже і успішність соціальної адаптації.

Зазначимо, що можливе виділення як негативної, так і позитивної Я-концепції. Як правило, особи з негативною Я-концепцією мають підвищену тривожність, схильність до самозаперечення, вразливість. Для них характерні утруднення, пов'язані з діяльністю і спілкуванням, різними соціальними та емоційними проблемами, тобто різні порушення процесу соціальної реадптації. У той же час позитивна Я-концепція забезпечує позитивне ставлення до себе, сприяє сприйняттю себе як цінності, орієнтує до самоповаги й у цілому забезпечує успішну соціальну реадптацію. Очевидно, позитивний образ Я-концепції повинний бути пов'язаний з позитивним мисленням, орієнтацією тільки на успіх. Велика увага при формуванні позитивної Я-концепції повинна приділятися координації її структурних компонентів. У випадку виникнення в Я-концепції негативних елементів необхідна система, що закріплює успішність діяльності, а при наявності явних невдач доцільна відповідна корекційна робота.

Зауважимо, що стабілізація Я-концепції може здійснюватися за допомогою механізмів психологічного захисту (механізмів інтрапсихічної адаптації), які лежать в основі індивідуальних відмінностей. Однак значне переважання певних видів психологічного захисту, як вказувалося вище, створює ґрунт для формування відповідних типів акцентуації характеру і розладів особистості, що знижують її адаптаційний потенціал. При розгляді системи психологічного захисту звичайно виділяються захисні процеси і механізми, а також комплекси захисних механізмів. Крім класичного набору захисних механізмів (витіснення, заперечення, проєкції, регресії та інших) деякими авторами вводяться інші механізми захисту (агравация, дисфоричний захист, переоцінка та інші). Звичайно аналізу піддаються від 8-11 до 23 захисних механізмів. Пильна увага до феномена психологічного захисту в контексті даної проблематики пояснюється тим, що він, на нашу думку, володіє великою пояснювальною силою при вивченні соціальної дезадаптації особистості, а отже, і можливостей її реадптації. Так, якщо психологічний захист чого-небудь не виконує свої функції, це може сприяти виникненню психічних порушень. Крім того, захисні механізми під впливом патогенних чинників (найважчих і фруструючих ситуацій, які до того ж часто повторюються) можуть стати патологічними, і тим самим посилити соціальну дезадаптацію особистості. Захисні механізми можуть позбавити особу можливості адекватно оцінювати дійсність, що в значній мірі може призвести до її повного заперечення.

Побудова позитивної Я-концепції, яка продукує психологічну і духовну волю прийняття (чи неприйняття) нового досвіду в цій структурі забезпечує реалізацію психологічного механізму реадптації особистості. Аналіз Я-реального і Я-ідеального переконує в тім, що модельні установки Я-ідеального впливають на реадптацію особистості. У цілому такий процес розвитку можна назвати саморегулюючою лінією соціальної реадптації особистості. Психологічними механізмами, що впливають на соціальну реадптацію особистості можуть виступати мотиваційний, операціональної інтеграції і розширення когнітивного забезпечення. Ефективність використання виділених механізмів обумовлена сформованістю позитивного «Я» як основи соціальної реадптації особистості зрілого віку. Особливість ідеального відображення життєдіяльності в Я-концепції особистості через свідомість і рефлексію веде до перетворення об'єктивного змісту предмета в суб'єктивний зміст соціальної реадптації особи.

Дослідники (Ф. Б. Березін, А. Є. Лічко, Л. М. Собчик, І. В. Соловйов) виокремлюють провідну роль базисних індивідуально-типологічних особливостей як прогностично значущих

чинників соціальної адаптації. Розкриваючи вплив індивідуально-типологічних особливостей на ефективність адаптаційного процесу вони відзначають, що успішність адаптації залежить від потенційної схильності до дезадаптивних станів. Тому, такі особливості функціонування емоційно-вольової сфери як акцентуації характеру і психопатії можна розглядати як компоненти індивідуально-типологічної складової адаптаційного потенціалу особистості. Зокрема, низькі адаптаційні можливості мають представники сенситивного, психастеничного, астено-невротичного типу акцентуацій (О. В. Вітенберг, Н. В. Гузяєва, П. В. Кузнецов, С. О. Ларіонова). Як відзначають дослідники, представники цієї групи мають низьку нервово-психічну стійкість, у них відсутня адекватність самооцінки і адекватність сприйняття дійсності. Проте, за даними інших дослідників (Н. Ю. Максимова, К. Л. Мілютіна) при цих акцентуаціях рідко зустрічаються особи, які приймають наркотики або алкоголь. В групу ризику, як погано адаптовані до змінених умов, і такі, що потребують підвищеної уваги і створення умов для більш м'якого протікання адаптаційного процесу входять, на думку дослідників (Л. С. Башірової, В. І. Розова, Л. Ф. Шестопалової) і носії психопатії, які, в першу чергу, мають такі особистісні риси: емоційне відчуження, поверховість відносин, егоцентричність та імпульсивність. Низький рівень комунікативних здібностей, прояви агресивності, підвищена конфліктність також перешкоджають успішному протіканню їх адаптаційного процесу (Н. В. Гузяєва, С. Б. Семічов, М. Г. Шурухнов). Розглянемо докладніше.

Індивідуально-типологічні особливості здебільшого відносять до конституціональних. Проте на конституціональні характеристики людини впливають і соціальні чинники. Нерозривний взаємозв'язок біологічного і соціального в адаптаційному процесі Ф. Б. Березін виділив таким чином: "формування особистості в ході сприйняття соціальних програм спирається на генетичні особливості суб'єкта, які мають найважливіше значення для забезпечення не тільки біологічних властивостей (які лежать в основі фізіологічних аспектів адаптації), але і особливостей соціалізації, від яких залежить і власне психічна, і соціально-психологічна адаптація" [3, с. 149]. Розкриваючи вплив індивідуально-типологічних особливостей на ефективність адаптаційного процесу дослідник відзначав, що «чим більш виражені стресогенні дії, тим більшого значення набувають психодіагностичні характеристики, які або сприяють формуванню емоційної напруги, або обумовлюють стійкість по відношенню до стресу» [3, с. 167].

Очевидно, що у однакових соціальних умовах адаптаційний процес відбувається у всіх по-різному. Наше припущення про те, що рівень соціальної адаптації особистості в конкретному середовищі багато в чому залежить від індивідуально-типологічних особливостей, які визначають адаптаційний потенціал особистості, корелює з даними Л. М. Собчик: «особистість варіабельна в межах обкресленого діапазону коливання особистісних властивостей, що і зумовлює адаптивні якості окремої особистості, тоді як стійкі характеристики, визначувані провідними тенденціями, складають основу професійної і соціальної орієнтації індивіда» [14, с. 24]. Ми поділяємо точку зору дослідниці, яка відзначає, що поєднання загострених полярних рис створює вельми суперечливий патерн (рисунок) особистості, який значно утруднює соціальну адаптацію, і припускаємо, що індивідуальні особливості особистості можуть визначати як швидку і ефективну адаптацію, так і потенційну схильність до дезадаптивних станів, тобто виділяємо провідну роль базисних індивідуально-типологічних особливостей як прогностично значущих чинників, що наперед намічають шлях соціальної дезадаптації.

Взаємозв'язок індивідуальних особливостей і ефективність в адаптації підкреслює і І. В. Солов'йов, який вважав, що «етапи психічної адаптації, загальні для всіх, залежать, в сенсі успішності їх протікання, від особистісних якостей» [15, с. 53].

Особлива комбінація індивідуальних рис особистості накладає відбиток на всю поведінку і, виявляючись в міжособистісній взаємодії, впливає на ефективність процесу соціально-психологічної адаптації. Т. Шибутані відзначав з цього приводу: «Особливості кожної людини можуть розглядатися як адаптація до існуючих умов» [16, с. 145]. На думку дослідника, «неповторність особи обумовлена частково особливостями конституції. Ці відмінності надалі посилюються тим фактом, що кожна людина володіє унікальним досвідом» [16, с. 202].

Узгодженість, впорядкованість, гармонізація внутрішньоособистісної структури є однією з функцій соціальної адаптації і критерієм ефективності адаптаційного процесу, ознакою адаптованості особистості.

Насамперед слід зауважити, що акцентуації характеру особистості, не перешкоджаючи соціальній адаптації, в той же час звужують межі деяких рис, зумовлюють ситуаційну уразливість особи, збільшують ризик виникнення психогенних розладів. За визначенням А. С. Лічко, «акцентуації характеру – це крайні варіанти норми, при яких окремі риси характеру надмірно посилені, унаслідок чого виявляється виборча уразливість відносно певного роду психогенних дій при добрій і навіть підвищеній стійкості до інших» [8, с. 295]. С. Б. Семичев пояснює цю виборчу уразливість акцентуантів відносно специфічних зовнішніх негативних стимулів (психогеній), що впливають на ефективність адаптації, з позиції нозоцентризму: «Нозоцентризм означає визнання того факту, що кожна здорова людина спочатку володіє схильністю лише до тих або інших захворювань, а не до всіх хвороб відразу або до «хвороби взагалі». Нозоцентризм, крім того, є установкою і методом, спрямованим на відшукування відповідної потенційної схильності до хвороби і на вивчення процесів, які ведуть до формування такої схильності, якою б прихованою остання не здавалася» [13, с. 12].

У звичних умовах акцентуовані особи в основному не виявляють порушень психічної адаптації. Більш того, виражені особистісні риси навіть сприяють психічній адаптації в тому випадку, якщо ці особливості відповідають вимогам середовища. Проте при адаптаційних навантаженнях загострені риси полегшують виникнення інтрапсихічних і міжособистісних конфліктів. Так, тривожні інтроверти відрізняються потребою в збереженні теплих відносин з невеликим, але особливо значущим оточенням. Ригідні (інтровертовано-індивідуалістичні і педантичні) проявляють себе важко коригованим суб'єктивізмом, який призводить або до конфлікту з оточенням, або відходом від контактів. Емотивні особи відрізняються вираженою залученістю в міжособові відносини при помітному прагненні знайти у групі визнання, зайняти значущу соціальну позицію. Спонтанні (екстравертовано-активні) особи прагнуть до незалежності і лідирування, проявляють високу заповзятливість в ділових відносинах. Необхідно відзначити, що при здібності до адаптації в соціальному середовищі, що підлягає зберіганню, адаптація надається акцентуанту ціною більшої емоційної напруги, оскільки, чим більше виражений характер і індивідуальність людини, тим більше навантаження випадає на функцію контролюючих систем, що зберігають баланс. Ціна, яку «сплачує» особа за відповідність вимогам соціуму, може бути досить високою. Відомо, що акцентуації і психопатії розрізняються лише за ступенем вираженості типологічних властивостей, проте, як і між нормою і акцентуацією, ці відмінності вельми нечіткі. Разом з тим виділяються два ступені акцентуації характеру – явна і прихована. Явну акцентуацію відносять до крайніх варіантів норми. Для явної акцентуації характерна наявність досить постійних рис певного типу характеру, які можуть сприяти тимчасовому порушенню соціальної адаптації при дії психогенних чинників, що спрямовані до місця найменшого опору. Прихована акцентуація повинна бути віднесена не до крайніх, а до звичайних варіантів норми. У звичному середовищі загострення риси характеру виражене слабо, або відсутнє зовсім, виявляючись, як правило, зовсім несподівано і лише у відповідь на специфічні психогенії (стресори). В той же час психогенні чинники іншого роду, неспецифічні, можуть не викликати

соціальну дезадаптацію. Адаптаційний потенціал при прихованій акцентуації, таким чином, більший, ніж при явній акцентуації характеру. Проте, на практиці диференціація акцентуації і психопатії, а особливо явної і прихованої акцентуації, іноді викликає істотне утруднення через велику кількість перехідних, проміжних станів і існування змішаних типів акцентуації. «Багато рис неможливо строго диференціювати, тобто важко встановити, відносяться вони до ряду акцентуацій або лише до індивідуальних варіацій особи», – відзначав із цього приводу К. Леонгард [7, с. 115].

Проблема ефективності соціальної реадaptaції акцентуованої особи повинна розглядатися з урахуванням компенсаторних механізмів. Поєднання суперечливих рис, які компенсують, нейтралізують одна одну, сприяє підвищенню адаптаційних можливостей акцентуанта: змішані типи набагато більш універсальні і краще адаптовані. При змішаній акцентуації зростає кількість місць найменшого опору, уразливих по відношенню до специфічних негативних стимулів. Змішані типи акцентуації є похідними основних типів, не будучи якісно іншим, новим типом. В деяких випадках при змішаній акцентуації ефективність соціальної взаємодії (соціального аспекту адаптації) може зростати унаслідок функціонування компенсаторних механізмів. Проте подібна рівновага не може розцінюватися як повноцінна адаптація, оскільки відповідність соціальним вимогам при цьому досягається ціною суб'єктивного дискомфорту, постійного виснаження адаптаційних ресурсів. В даному випадку рівень соціальної адаптації (при низькому адаптаційному потенціалі) може бути високим, але така адаптація є нестійкою (нестабільною, неповною). Крім того, компенсаторні механізми, на нашу думку, відіграють дійсно адаптивну роль лише у разі помірної вираженості рис, що не досягає рівня акцентуації. В цьому випадку компенсація суперечливих рис сприяє гармонізації особи, її збалансованості. Необхідно також враховувати, що інтенсивність компенсаторних механізмів буває такою високою, що так звані гіперкомпенсаторні явища насправді не просто маскують основний конституціональний радикал, але здатні деколи детермінувати поведінку більшою мірою, ніж природжені якості.

Головним диференціально-діагностичним критерієм, що дозволяє відрізнити акцентуацію від психопатичних станів, вважаються умови виникнення при них соціальної дезадаптації. Так, дезадаптація у акцентуованих осіб виникає лише унаслідок дії специфічних психогенів для кожного виду акцентуації, а дезадаптація у психопатичної особи може бути наслідком неспецифічних психогенів або навіть з'являтися без видимих причин.

На жаль, особистісні розлади є комплексом глибоко укорінених, ригідних і дезадаптивних особистісних рис, що обумовлюють специфічне сприйняття і відношення до себе оточуючих, зниження соціального пристосування і, як правило, суб'єктивний дистрес. Їх прояви не обмежуються яким-небудь аспектом функціонування, а зачіпають всі сфери особи – емоційно-вольову (переважно), мислення, стиль міжособистісної поведінки. Ригідність цих рис робить їх носія нездібним гнучко пристосовуватися до змінних вимог повсякденності, до вибору адаптивних рішень життєвих проблем. Ці люди не в змозі реалістично сприймати себе і оточуючих і встановлювати з ними емпатичні відносини. Негативні реакції оточуючих замикають хибне коло, що зумовлює постійну соціальну дезадаптацію.

Емоційні стани особистості нерозривно пов'язані з індивідуальними особливостями особистості і її адаптаційним потенціалом, спрямованістю мотиваційної сфери, світоглядом, ціннісними орієнтаціями. Супроводжуючи практично будь-які прояви життєдіяльності організму, емоції відбивають у формі безпосереднього переживання значущість (зміст) явищ і ситуацій, стан організму і зовнішніх впливів і є одним з головних механізмів внутрішньої регуляції психічної діяльності і поведінки, спрямованих на задоволення актуальних потреб.

Емоційний стан виступає в ролі попереднього, латентного індикатора ефективності адаптаційного процесу: передвісники дезадаптації (тобто порушення нормальної взаємодії людини з навколишнім середовищем) часто виявляються у виді психологічного дискомфорту

раніше, ніж це виявиться іншими способами, і навіть раніше, ніж це дійде до свідомості самої людини. Емоційна сфера є суб'єктивним індикатором ефективності соціальної адаптації (не завжди на рівні усвідомлення) в конкретному середовищі у виді відчуття емоційного комфорту. Суб'єктивне відчуття комфорту може відображати об'єктивну ефективність адаптаційного процесу лише у разі відносного збереження функціонування решти чинників адаптації, особливо когнітивного чинника і Я-концепції. Наприклад, відчуття емоційного комфорту у особи з низькою рефлексією зовсім не свідчить про ефективність адаптації (не відображає реальний рівень соціально-психологічної адаптації), особливо при вираженій інтелектуальній дефіцитарності, що перешкоджає усвідомленню адаптаційних проблем. Так, на думку В. К. Віллонаса, «при широкому трактуванні емоцій їх виникнення пов'язується зі стійкими, звичайними умовами існування, такими як відображення впливів чи предмета (емоції виражають їх суб'єктивне значення) і т. п. При вузькому розумінні емоцій вони розглядаються як реакції на більш специфічні умови, такі як фрустрація потреби, неможливість адекватної поведінки, конфліктність ситуації, непередбачений розвиток подій...» [4, с. 13]. Такі висновки В. К. Віллонас робить на основі аналізу концепцій, у яких підкреслюється залежність виникнення емоцій від пізнавальної оцінки ситуації. Згідно з Р. С. Лазарусом, емоції виникають як результат взаємодії первинної когнітивної оцінки значення впливу чи ситуації для індивіда – їх небезпеки, і вторинної визначальної можливості дії в такій ситуації; а страх є реакцією на неможливість запобігання сприйманої небезпеки і може призвести до дезадаптивної поведінки [17]. За концепцією інших дослідників, емоції виникають на основі фізіологічного порушення, а їх характер і спрямованість визначаються оцінкою ситуації.

Для нашого дослідження важливим є з'ясування співвідношення між мотивацією поведінки та емоціями. Нагадаємо, що у психології емоцій одні дослідники вважають, що суб'єкт тітко переживає виникаючі в нього емоційні спонукання і реально керується ними в житті, якщо цьому не перешкоджають інші спонукання. Подібний підхід визначає концепції емоцій, мотивуючих поведінку. Парадигма концепцій емоцій інших дослідників визнає детермінованість поведінки потребами і мотивами, а емоції, відповідно до цієї парадигми, виникають у специфічних ситуаціях (наприклад, фрустрації, конфлікту, успіху-неуспіху).

Таким чином, самі ситуації впливають на поведінку людини, а емоції мотивують поведінку, але механізм взаємодії емоцій і мотивації залишається нез'ясованим. Про здатність емоцій спонукувати активність і дії говорить виявлений факт, що в критичних умовах, коли неможливо знайти вихід з небезпечних, травмуючих, зненацька виниклих ситуацій, виникає афективний стан суб'єкта. Дія афекту призводить суб'єкта до стереотипних дій, що являють собою способи розв'язання ситуації: втеча, заціпеніння, агресія тощо. Відомо, що й інші ситуативно виникаючі емоції, такі як збурювання, образа, ревності, так само здатні викликати в людини певні вчинки дезадаптивного характеру. Головною причиною дезадаптивного, безглузлого, агресивного прояву дій, керованих афектом, є їх стереотипний, закріплений еволюцією характер.

У дослідженнях В. В. Бойко, С. О. Ларіонової, Н. І. Чуприкової показано, що емоційно-вольові особливості можуть забезпечувати прийняття рішення в проблемних ситуаціях. Вольова складова цього елемента представлена рівнем контролю над афектом і потягами (спонуканими). Вольова регуляція забезпечує автономність і незалежність поведінки від зовнішніх соціальних дій (неконформність); незалежність поведінки від власних емоційних імпульсів (контроль над афектом) та спонук (контроль над потягами).

Співвідношення емоційного і вольового аспектів контролю як в одиничному поведінковому акті, так і в загальній поведінковій стратегії визначає планованість, послідовність, автономність і цілеспрямованість активності особи, реакції на фрустрацію, рівень агресії, емоційну стійкість, рівень розвитку якої і забезпечує толерантність до стресу.

Емоційно-вольова складова може виконувати функцію подвійного «контролю» над адаптаційним потенціалом в цілому, всіма його елементами. Отже, емоційно-вольову складову можна вважати самостійною складовою адаптаційного потенціалу, яка також визначає ефективність процесу соціальної реадaptaції особистості.

У зв'язку з обговоренням емоційних ознак дезадаптивної поведінки не можна залишити без уваги експресивну функцію емоцій, що забезпечує невербальну комунікацію. Специфічні особливості таких емоційних станів, як сміх, страх дії, сум, горе, висвітлених у роботах А. Бергсона, П. Жане, Е. Ліндемана, З. Фрейда, також можуть виражати дезадаптивний стан особистості і можуть призвести до дезадаптивної поведінки.

Агресія як структурна складова дезадаптивної поведінки людини, особливо її ворожнеча форма, як правило, супроводжується розрядкою емоційної напруги і збудження. З'ясування співвідношення між емоційною напруженістю особистості і її агресивністю має для нас важливе значення, тому що ми розглядаємо їх як ознаки соціальної дезадаптованості.

Інтеграційна оцінка фрустраційної толерантності здійснюється, як правило, з урахуванням таких психологічних особливостей особистості, як схильність до високої емоційної залученості в ситуацію, розширення кількості стимулів, що викликають емоційний відгук; підвищеної чутливості до змін в системі сталих емоційних зв'язків, що порушують процеси міжособистісної взаємодії; тенденції оцінювати індивідуальні потреби як найбільш значущі (емоційна фіксація і на самій потребі, і на перешкоді, що блокує її задоволення – недостатня інтеріоризація соціальних обмежень; недостатньої реалістичності – спотворення інтенсивності фруструючої дії і погіршення адекватності прогнозу (вірогідність фрустрації збільшується через непогодженість прогнозованої і реальної ситуації). При цьому адаптацію до умов діяльності через високу напруженість не можна розглядати як достатньо ефективну.

На фізіологічному рівні стресова ситуація в подібних випадках викликає відповідні вегетативні реакції, проте індивід може зберегти здібність до подолання свого емоційного стану при частковому зниженні продуктивності виконуваної діяльності, незважаючи на зниження стресостійкості. В цьому випадку має місце перенапруження адаптаційних механізмів, що, у свою чергу, знижує адаптаційний потенціал особистості. Особи з такими ознаками емоційної нестійкості можуть бути віднесені до категорії осіб зі зниженим адаптаційним потенціалом і нестійкою адаптацією.

Індивідуальні особливості емоційної сфери значною мірою визначають тип реакції на стрес, адже емоції – це індивідуальний стиль переживання, суб'єктивна чутливість у сфері міжособистісних відносин. Поріг фрустрації може розглядатися як міра потенційної стабільності соціальної адаптації. Фрустраційна напруженість значно зростає при непогодженості в системі потреб, коли блокується одна з конкуруючих потреб (інтрапсихічний конфлікт). Інтрапсихічний конфлікт як основна форма фруструючої ситуації є передумовою порушень адаптації.

Як відомо, поняття «стрес» ввів Г. Сельє при описі «загального адаптаційного синдрому» [12]. Ю. А. Александровський, як і інші дослідники, розглядав феномен психологічного стресу в контексті адаптаційного підходу, а також виділяв роль емоційного збудження в процесі адаптації. Зокрема, учений вказував на необхідність наявності оптимального рівня збудження для адаптивної поведінки. На думку дослідника, «як стресова визнається тільки та реакція, що досягає таких рівнів вираженості, при яких психологічні і фізіологічні адаптивні здібності перенапружені до межі» [1, с. 132].

Висновки. Отже, на процес адаптації впливає не тільки наявність тривоги, а і її рівень. Поява тривоги, як правило, підсилює поведінкову активність або стимулює вмикання механізмів інтрапсихічної адаптації (психологічних захистів). Перевищення певного рівня тривоги призводить до порушення поведінкової інтеграції і перешкоджає адаптації. Суб'єктивне відчуття внутрішньої напруженості – це той рівень тривоги, який має найбільш

адаптивне значення. При цьому легкість виникнення стану тривоги перешкоджає адекватній поведінці в екстремальних ситуаціях, оскільки тривога негативно впливає на можливість ухвалення рішення в умовах тимчасового дефіциту.

Проте у зв'язку з тим, що «універсальних стресорів» не існує (адже конкретний стимул може викликати стресову реакцію тільки у деяких осіб), є доцільним вивчення тих індивідуальних психологічних особливостей, які обумовлюють сензитивність по відношенню до конкретних стресорів.

Література

1. Александровский Ю. А. Состояния психологической дезадаптации и их компенсация / Ю. А. Александровский. – М. : Медицина, 1976. – 272 с.
2. Асмолов А. Г. О предмете психологии личности / А. Г. Асмолов // Вопросы психологии. – 1983. – № 3. – С. 118–130.
3. Березин Ф. Б. Психическая и психофизиологическая адаптация человека / Ф. Б. Березин. – Л. : Медицина, 1988. – 268 с.
4. Вилюнас В. К. Основные проблемы психологической теории эмоций / В. К. Вилюнас. – М. : МГУ, 1993. – С. 3–28.
5. Добряк С. Ю. Динамика психологической адаптации курсантов на первом и втором году обучения в военном вузе : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Добряк Сергей Юрьевич. – СПб, 2004. – 202 с.
6. Коновалова Н. Л. Предупреждение нарушений в развитии личности при психологическом сопровождении школьников : монография / Н. Л. Коновалова. – СПб. : СПб ГУ, 2000. – 229, [3] с.
7. Леонгард К. Акцентуированные личности / Карл Леонгард ; пер. с нем. В. М. Лещинской. – Ростов н / Д. : Феникс, 1997. – 544 с.
8. Личко А. Е. Определение понятий «психопатии» и «акцентуации характера» / А. Е. Личко // Психология индивидуальных различий / Под ред. Ю. Б. Гиппенрейтер, В. Я. Романова. – [2-е изд.]. – М. : ЧеРо, 2000. – С. 288–318. – (Серия: Хрестоматия по психологии).
9. Маклаков А. Г. Личностный адаптационный потенциал: его мобилизация и прогнозирование в экстремальных условиях / А. Г. Маклаков // Психологический журнал. – 2001. – Т. 22, № 1. – С. 16–24.
10. Медведев В. И. О проблеме адаптации // Компоненты адаптационного процесса / Под ред. В. И. Медведева. – Л. : Наука, 1984. – С. 3–16.
11. Посохова С. Т. Психология адаптирующейся личности / С. Т. Посохова. – СПб. : РГПУ им. А. И. Герцена, 2001. – 240 с.
12. Селье Г. Стресс без дистресса / Г. Селье ; [пер. с англ.] / Общ. ред. Е. М. Крепса ; Предисл. Ю. М. Саарма. – М. : Прогресс, 1982. – 126 с.
13. Семичов С. Б. Предболезненные психические расстройства / С. Б. Семичов. – Л. : Медицина, 1987. – 184 с.
14. Собчик Л. Н. Введение в психологию индивидуальности / Л. Н. Собчик. – [3-е изд., исправ.]. – М. : ИПП-ИСП, 2000. – 512 с.
15. Соловьев И. В. Психологическое обеспечение адаптации военнослужащих к условиям службы / И. В. Соловьев // Рабочая книга психолога внутренних войск / Под ред. С. Ф. Кавуна. – М., 1995. – 221 с.
16. Шибутани Т. Социальная психология / Т. Шибутани ; [пер. с англ. В. Б. Ольшанский] / Общ. ред. и послесл. Г. В. Осипова. – М. : Прогресс, 1969. – 536 с.
17. Lazarus R. S. Personality / R. S. Lazarus, A. Monat. – 3rd ed. – Engl. Cl. (NJ) : Prentice-Hall, 1979. – 340 p.

References

1. Aleksandrovskiy Yu. A. Sostoyaniyapsihologicheskoydezadaptatsiiihkompensatsiya / Yu. A. Aleksandrovskiy. – M. : Meditsina, 1976. – 272 s.
2. Asmolov A. G. O predmete psihologii lichnosti / A. G. Asmolov // Voprosyi psihologii. – 1983. – № 3. – S. 118–130.
3. Berezin F. B. Psihicheskaya i psihofiziologicheskaya adaptatsiya cheloveka / F. B. Berezin. – L. : Meditsina, 1988. – 268 s.
4. Vilyunas V. K. Osnovnyie problemy psihologicheskoy teorii emotsiy / V. K. Vilyunas. – M. : MGU, 1993. – S. 3–28.
5. Dobryak S. Yu. Dinamika psihologicheskoy adaptatsii kursantov na pervom i vtorom godu obucheniya v voennom vuze : dis. ... kand. psihol. nauk : 19.00.07 / Dobryak Sergey Yurevich. – SPb, 2004. – 202 s.
6. Konovalova N. L. Preduprezhdenie narusheniy v razvitii lichnosti pri psihologicheskom soprovozhdenii shkolnikov : monografiya / N. L. Konovalova. – SPb. : SPb GU, 2000. – 229,[3] s.
7. Leongard K. Aktsentuirovannyye lichnosti / Karl Leongard ; per. s nem. V. M. Leschinsky. – Rostov n / D. : Feniks, 1997. – 544 s.
8. Lichko A. E. Opredelenie ponyatiy «psihopatii» i «aktsentuatsii haraktera» / A. E. Lichko // Psihologiya individualnykh razlichiy / Pod red. Yu. B. Gippenreyter, V. Ya. Romanova. – [2-e izd.]. – M. : CheRo, 2000. – S. 288–318. – (Seriya: Hrestomatiya po psihologii).
9. Maklakov A. G. Lichnostnyy adaptatsionnyy potentsial: ego mobilizatsiya i prognozirovanie v ekstremalnykh usloviyakh / A. G. Maklakov // Psihologicheskii zhurnal. – 2001. – T. 22, № 1. – S. 16–24.
10. Medvedev V. I. O probleme adaptatsii // Komponentyi adaptatsionnogo protsessa / Pod red. V. I. Medvedeva. – L. : Nauka, 1984. – S. 3–16.
11. Posohova S. T. Psihologiya adaptiruyusheysya lichnosti / S. T. Posohova. – SPb. : RGPU im. A. I. Gertsena, 2001. – 240 s.
12. Sele G. Stress bez distressa / G. Sele ; [per. s angl.] / Obsch. red. E. M. Krepsa ; Predisl. Yu. M. Saarma. – M. : Progress, 1982. – 126 s.
13. Semichov S. B. Predboleznennyye psihicheskie rasstroystva / S. B. Semichov. – L. : Meditsina, 1987. – 184 s.
14. Sobchik L. N. Vvedenie v psihologiyu individualnosti / L. N. Sobchik. – [3-e izd., isprav.]. – M. : IPP-ISP, 2000. – 512 s.
15. Solovev I. V. Psihologicheskoe obespechenie adaptatsii voennosluzhaschikh k usloviyam sluzhby / I. V. Solovev // Rabochaya kniga psihologa vnutrennih voysk / Pod red. S. F. Kavuna. – M., 1995. – 221 s.
16. Shibusani T. Sotsialnaya psihologiya / T. Shibusani ; [per. s angl. V. B. Olshanskiy] / Obsch. red. i poslesl. G. V. Osipova. – M. : Progress, 1969. – 536 s.
17. Lazarus R. S. Personality / R. S. Lazarus, A. Monat. – 3 rd ed. – Engl. Cl. (NJ) : Prentice-Hall, 1979. – 340 p.

Завацкий В.Ю.

Влияние индивидуально-типологических особенностей на эффективность адаптационного процесса при невротических расстройствах: анализ подходов к изучению проблемы

В статье раскрыто влияние индивидуально-типологических особенностей лиц с невротическими расстройствами на эффективность их адаптационного процесса в социуме.

Ключевые слова: личность, индивидуально-типологические особенности, невротические расстройства, адаптационный процесс.

Zavatsky V.Y.

Influence of individually-typological features the effectiveness of the adaptation process in neurotic disorders: analysis of approaches to the problem

In the article the influence of individual-typological features of those with neurotic disorders in the effectiveness of their adaptation process in the society.

Key words: individual, individual-typological features, neurotic disorders, adaptation process.

Завацький Вадим Юрійович – магістрант спеціальності «Психологія» Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, м. Сєвєродонецьк.

УДК 159.9

Zavatska N.Ye.

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF SOCIAL SUPPORT FOR PEOPLE WITH PROBLEMS OF UNSUCCESSFUL PROCESS OF ADAPTATION IN SOCIETY

The article shows the study data of social support for people with different levels of social adaptation. There has been established significant reduction of major types of social support for all groups of the studied. The total rate of social support and index of social integration are lower among people with destructive degree of social disadaptation comparing to other groups of the studied.

Key words: personality, social support, social integration, social adaptation (disadaptation).

Problem definition. Synthesis of different approaches to disclosure of adaptation and readaptation of an individual to conditions of social environment allows to make the conclusions about the need to understand this process from the systemic point of view. Judging from the systematic approach to the process of social adaptation of a personality, social support plays a crucial role in this process. According to researches (N.G. Garanyan, T.V. Dovzhenko, M. Becerra, E.Serafetinides, G. Sommer, S. Tydecks, T. Fydrich), criteria for psychological (emotional) social support include assessment of experience of positive sense of intimacy, trust and community; criteria, related to instrumental social support, presuppose assessment of practical, information or material (money, things) help; criteria, aimed at assessing the level of social integration, are determined by entry into a network of social interaction, presence of the reference group, within which there is a coincidence of values and perceptions of life, satisfaction with social support, associated with experience of stability in relations, and the sense of confidence and security [7; 11; 13].

Analysis of the recent researches and publications. Researchers (A.B. Kholmogorova, E. Brähler, T. Brugha, M.Greenblatt) have defined such components of social support: perceptibility of support (i.e. cognition (belief) that you are supported); reality of support and reciprocity of support; opportunity to appeal to those who will support and help, that is network of support; sources of support (carriers of roles (partners, relatives, etc.) [5, 8, 9, 10]. In our point of view, the inclusion of this component into the adaptive potential of an individual stipulates a positive effect of social relations and support.

According to researches (S.V. Volikova, N.G. Garanyan, A.B. Kholmogorova, T.Yu. Yudyeyeva), deficit of close supportive interpersonal relationships, formal, superficial contacts are closely related to the risk of various emotional disorders and social disadaptation. Researchers have defined such important aspects of social support as availability, associated with common